

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА СҮТ АЗЫКТАРЫН КАЙРА ИШТЕТУУНУН АБАЛЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ

Макалада Кыргыз Республикасында сүт азыктарын кайра иштетүүнүн абалы изилденип, тармактагы негизги көйгөйлөрдү белгилөө менен аны чечуу жолдору катары экспорттук мүмкүнчүлүктү өнүктүрүү, эл аралык стандартка жооп бере турган продукция чыгаруу жана илимий техникалык прогрессти колдонуу сунушталды

Негизги сөздөр: сүт азыктары, кайра иштетүү, экспорт, стандарт, продукция.

CONDITION OF OVERWORK AND FUTURE OF THE DAIRY PRODUCTION IN KYRGYZ REPUBLIC

In this article was considered researching of the dairy products and point out basic problems and with the way of decision develop export, to prepare production for the international standard and scientifically technical progress is offered.

Key words: dairy products, processing and export, the standard product.

Тамак- аш жана кайра иштетүү өнөр жайы жергиликтүү чийки заттарга ылайыкташкан жана жогорку кошумча нарктын потенциалына ээ, Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын приоритеттүү тармактарынын бири жана агро өнөр жай комплексинин маанилүү бөлүгү болуп саналат. Тамак аш жана кайра иштетүү өнөр жайы көп тармактуу болуп саналат жана 17 кичи тармактардан турат. [4]. Тамак аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын 17 тармагынын баардык ишканалары менчиктештирилген жана айыл чарба чийки заттарын кайра иштетүүгө багытталган жана ички рыноктун керектөөсүн камсыз кылган акционердик коом болуп кайра түзүлүшкөн. Тармакта алдынкы орунду сүт азыктарын өндүрүү ээлейт жана алардын үлүшү чыгарылган продукциянын 20 % көбүн түзөт.

Статистикалык маалыматтарга таянсак, Кыргызстандын сүт тармагы 144 сүттү кайра иштетүүчү ишканалар-юридикалык тараптар, о.э. 300 сүттү кайра иштетүү менен алектенген жеке ишкерлерден турат. Сүттү өндүрүштүк кайра иштетүү Чуй өрөөнүндө жайгашкан-жогорку технологиялык жабдуулар менен камсыз болгон 15 ишканалардан туруп, Сан Пин талаптарына жооп берет (экспортерлордун реестрине киргизүү максатында Казахстандын ветеринардык кызматынын ийгиликтүү экспертизасы тастыктап турат). Өнөр жай ишканаларынын долбоордук кубаттуулугунун талабына ылайык өнөр жайлык кайра иштетүүдө сүттүн орточо суткалык эсептик керектөөсү 1670 тоннаны түзөт. Сүт тармагынын экспорттук потенциалы жогору, бирок таатал эпизоотикалык кырдаалга байланыштуу экспорт Казахстан Республикасына гана жөнөтүү менен чектелген. Кыргыз республикасынын айыл-чарба жана мелиорация министрлигинин маалыматы боюнча Кыргызстанда сүт азыктарын өндүрүүнүн көлөмү 2013-жылы 3 млрд 380 млн 351 мин сомду түздү.

Тармактын негизги көйгөйлөрү катары төмөнкүлөрдү белгилесек болот:

- кайра иштетүү үчүн чийки сүттүн жетишсиздиги;
- чийки заттын сапатынын төмөндүгү;
- сүттү чогултуу үчүн ачык айкын инфраструктуранын жоктугу;
- Көмүскө айлануу;

-тармакты мамлекеттик колдоонун жоктугу;

-чийки затты сатып алуу-сатууну жүргүзүү үчүн юридикалык контрагенттердин жоктугу.

Сүт өнөр жайы- сүттөн ар түрдүү сүт азыктарын иштеп чыгуучу ишканаларды бириктирген тамак-аш өнөр жайынын тармагы болуп саналат. Бул тармактын курамына сүт консервалары, кургак сүт, сыр, балмуздак ж.б. сүт азыктарын өндүрүүчү ишканалар кирет.

Сүттү кайра иштетүү жана сүт азыктарын өндүрүү республикада кандайдыр бир деңгээлде өнүгүп келе жатат. Бирок ошол эле учурда продукциянын сапаты заманбап рынок талабына жооп бербейт жана ошол себептен Казахстан импорттоого чектоо кылган. Жаны технологиянын негизиндеги жогорку сапаттагы продукциянын үлүшү аябай төмөн. Мисалы, “Сут-Булак” компаниясы швейцариянын “Тильзитский” технологиясы боюнча сыр даярдап чыгарат. Андан сырткары компания май, быштак, йогурт, сметананы мыкты дуйнөлук өндүрүүчүлөрдүн табигый кошулмасын колдонуу менен өндүрөт. Бирок республика боюнча сырдын жалпы өндүрүлүшү жетишерлик эмес. Мисал катары, Францияда жылына адам санына сырды колдонуу 23 кг түзөт, Швейцарияда- 26 кг, ал эми Кыргызстанда – 0,2 кг. [2].

ISO 9001 сапат системасынын эл аралык сертификаттын алган Кыргызстандагы жалгыз компания “Бишкексүт” ААК сапаттуу сүт азыктарын өндүрөт. Сертификациялык аудитти россиялык көз карандысыз уюм “РосТрест” өткөрдү. Өндүрүлгөн продукциянын сапаты сүт чийки затын кабыл алуудан даяр продукцияны тесттик көзөмөлгө чейин өндүрүштүк процесстин баардык этаптарында дыкадык менен текшерилет. [1].

“Бишкексүт” ААК – Кыргызстандагы UNT (Ultra Nigh temperature) заманбап технологиясы боюнча сүттү иштетүүчү жабдуусу бар жалгыз өндүрүүчү. Чийки сүттү ультрапастеризациялоо менен тез жана болгону 2–3 секундада 135–137 градуста ысытып, андан кийин тез муздатат. Жыйынтыгында баардык оору козгоочу бактериялар өлөт, ал эми сүттүн пайдалуу элементтери сакталып калат. Мындай технологиянын жардамында консервантсыз жана башка химиясыз сүт өзүнүн сапаттарын жоготпой бөлмөлук температурада бир нече ай сакталат.

2000– жылы акциялардын текшерүү пакетин КМШ өлкөлөрүндө сүт азыктарын, алкогольдук эмес ичимдиктерди жана балдардын тамак ашын чыгаруучу алдынкы өндүрүүчү– белгилүү “Вимм–Билль–Дань” компаниясы сатып алды. 2008– жылы эле атайын жабдуулар менен камсыз кылуу үчүн 6 млн. АКШ доллары инвестицияланып, өндүрүштүн көлөмүн көбөйтүүгө жана чыгарылган продукциянын ассортиментин кеңейтүүгө шарт түздү.

Чийки заттардын базасынын өнүгүшүнүн деңгээлин жогорулатуу калктын керектөөсүн канааттандыруу үчүн зарыл болгон сүт азыктарын толук динамкалык өндүрүүнү камсыз кылат.

Республикада тамак аш өнөр жайын мындан ары өнүктүрүү учун э.и.д., проф. Абдымаликов К.А. концептуалдык программа зарыл экендигин жана анда төмөнкүлөргө токтолуу экендигин белгилейт: [1].

- азык түлүк товарларын импорттоого бажы барьерлерин киргизүү аркылуу ата мекендик өндүрүүчүлөрдү мамлекет колдоп туруу. Өндүрүштүн өсүшү менен чет өлкөлүк инвестициянын көлөмү көбөйөт жана технология жаатында чет элдик жаны жетишүүлөр колдонула баштайт

- ата мекендик өндүрүүчүлөрдү коргоо менен өндүрүштүн түзүмүнүн баштак аяк тибин кайра тузуу керек, б.а. чийки затты өндүрүүдөн акыркы кайра иштеп чыгылган продукцияга чейин.

Биз дагы жогоруда сунушталган окумуштуунун айткандарына кошулабыз жана мүмкүн болушунча мамлекет тарабынан сүт өндүрүшүн өнүктүрүүдө инвесторлорго жагымдуу инвестициялык климат түзүүнү жана женилдиктерди берүүнү, керек болсо чет өлкөдөгү тажрыйбалар боюнча ишкана ишмердүүлүгүн баштаган кезде үч же андан көп мөөнөттө салыктардан бошотуу механизмдерин кийрүүнү сунуштайбыз.

Сүт жана сүт азыктарын натыйжалуулугун жогорулатууда илимий техникалык прогрессти колдонуу маанилүү маселелерден болуп саналат. Илимий техникалык прогресс

агро өнөр жай комплексинин өндүрүшүнүн баардык бөлүгүндө: алгачкы айыл чарба чийки затын өндүрүүдөн даяр тамак аш продукциясына кайра иштетүүгө чейинки мөөнөттө иш жүзүнө ашат. [3].

Бүгүнкү күндө сүт азыктарын өндүрүү тармагындагы илимий техникалык прогресстин приоритеттүү багыттарына төмөнкүлөр кирет:

- техникалык төнкөрүш жана техникалык прогресстин негизи катары илимдин алдыга карай өнүгүшү;

- электротехнологиянын өнүгүшү жана эмгектин энергиялык камсыз болуусун жогорулатуу (ар түрдүү электростатикалык ыкмаларды жана токторду, инфракызыл нурларды, ультраундорду ж.б.колдонуу);

- электрондоштуруу базасы аркылуу өндүрүштү мындан ары механизациялоо жана автоматташтыруу (ийкемдуу автоматташтырылган системаны, ротордук – конвейердик линияларды, автоматташтырылган долборлоо системасын, жуктоо түшүрүүнү автоматташтыруу каражаттарын ж.б. кийруу) ;

- биотехнологияны мындан ары өнүктүрүү;

- микробиология, бионика, биоинженерия, гендик инженерия областтарында жаны ойлоп табууларды колдонууга багытталган прогрессивдуу заманбап технологияны тузуу жана кийруу.

Жалпысынан жогоруда айтылгандардан жыйынтык кылсак, азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу көйгөйүн чечүү үчүн сүт азыктарын өндүрүүнү мамлекеттик колдоо жана инвесторлорду тартуу аркылуу келече

кте бул тармакка көңүл бурушубуз зарыл.

Адабияттар:

1. Абдымаликов, К.А. Экономика Кыргызстана (на переходном этапе) [Текст]: учебник. - Бишкек, 2010.- С.305-333.
2. Алшанов, Р.А. Казахстан на мировом аграрном рынке [Текст]: потенциал, проблемы и их решение / Р.А.Алшанов. – Алматы : Раритет, 2010. – 623 с.
3. Ефременко, Д.А. Вертикальная интеграция в агропромышленном комплексе [Текст]: зарубежный опыт и российская практика / Д.А. Ефременко. – М.: МАКС пресс, 2000. – 133 с.
4. Кыргызстан в цифрах [Текст] : статсборник. - Бишкек: Нацстаткомитет, 2014. - 334 с.